

„Numeralele” un, o: o analiză critică în comparație cu nici un, nici o □ □

ANA-MARIA BARBU

Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială

1. Gramatica tradițională românească încadrează elementele *un* și *o* (inclusiv formele flexionare) în trei clase diferite de cuvinte: articol nehotărât, numeral cardinal și adjectiv nedefinit. Dacă distincția dintre statutul de articol nehotărât și cel de adjectiv nedefinit este neclară și a suscitat numeroase controverse, se pare că statutul de numeral cardinal este acceptat de toată lumea. În acest articol vom arăta că, în ciuda faptului că *un* și *o* pot exprima cantitatea numerică egală cu 1, ele nu împărtășesc câtuși de puțin comportamentul sintactic al numeralelor. Pe de altă parte, într-un mod inexplicabil se ignoră faptul că pe axa numerelor există și 0 (zero) căruia în vorbirea obișnuită (spre deosebire de limbajul matematic) îi corespunde negativul *nici un*, *nici o*. Prin urmare vom arăta că *un* și *o* sunt numerele în măsura în care *nici un* și *nici o* sunt numerele.

2. Criteriile de a distinge pe *un*¹ ca numeral, oferite în literatura de specialitate, sunt pe cât de puține, pe atât de ușor de combătut. Ele, în general, sunt de natură semantică și sunt susținute de bunul simț al oricărui vorbitor că „numărul *unu*” este o realitate care trebuie să-și găsească corespondentul în limbă. Noi nu susținem că în numărătoare se sare peste *unu*, ceea ce ar fi absurd, ci afirmăm că numerele cardinale care nu denumesc nume de cifre² se folosesc numai pentru plurale. Altfel spus, româna se folosește pentru noțiunea cantitativă de *zero* de adjectivul negativ *nici un* (sau de pronumele negativ corespunzător *nici unul*), iar pentru noțiunea cantitativă de *unu* de adjectivul nehotărât *un* (sau de pronumele nedefinit corespunzător *unul*) sau, în general, de categoria gramaticală de singular, neavând pentru aceste „cantități” numerele cardinale propriu-zise.

De dragul consecvenței, gramatica tradițională ar trebui să declare, așadar, și adjectivul pronominal negativ *nici un* tot numeral, de vreme ce criteriile pentru distingerea numeralului *un* se aplică și acestuia. Aceste criterii le prezentăm, împreună cu contraargumentele de rigoare, în cele ce urmează.

În literatura de specialitate românească, de pildă în (GLR 1963, p. 184), Neamțu (1981, p. 27), Avram (1997, p. 34-35), *un* este considerat numeral în următoarele condiții:

□ Când se opune lui *doi*, *trei* etc. O astfel de situație poate fi ilustrată de exemplul din (1).

(1) *Ți-am adus trei mere, zece nuci și un covrig.*

Dar tot atât de bine se poate spune *Ți-am adus trei mere, zece nuci și / dar **nici un** covrig* sau *Ți-am adus trei mere, **nici o** nucă și doi covrigi*. Pe de altă parte, tot într-o serie de numere se pot folosi în locul lui *un* și alte adjective pronominale:

(2) *Ți-am adus trei mere, zece nuci și **acest / celălalt** covrig.*

În acest exemplu se înțelege foarte bine din numărul singular al sintagmei *acest covrig* (sau *celălalt covrig*) că este vorba de unul singular. Totuși, din fericire, nu s-a gândit nimeni să declare demonstrativele numerele.

Când este accentuat. Avram și Neamțu consideră că dacă *un* poartă accent sintactic atunci el este numeral, iar nu articol sau adjectiv pronominal. Însă tot atât de bine și *nici un* poate purta accent sintactic, ca în propoziția *Nici un om nu m-a ajutat!*, având sensul „zero oameni m-au ajutat”.

Când răspunde la întrebările *cât?*, *câtă?* etc., în (GLR 1963, p. 184).

La aceste întrebări poate răspunde și negativul *nici un*:

(3) – *Câți studenți au venit la simpozion?*

– *Nici un / un student.*

Când apare pe lângă substantive ce denumesc unități de măsură, în construcții cu sens cantitativ, ca în exemplele din (4) preluate din Neamțu (1981, p. 27).

(4) *A mai parcurs un kilometru.*

Pachețelul costă un leu.

Dar și în aceste exemple *nici un* își poate găsi foarte bine locul:

(5) *N-a mai parcurs nici un kilometru.*

Pachețelul nu costă nici un leu.

Pe lângă acestea, Neamțu mai enunță două criterii de distingere a numeralului *un*:

Când este precedat de unele adverbe de mod cu sensuri ca restricția, aproximarea, precizarea etc.: *numai / doar / cel puțin un elev*

Când este însoțit de adjectivul *singur*, împreună cu care semnifică *numai un: un singur gând* (= *numai un gând*)

În aceste două situații, într-adevăr, înlocuirea lui *un* cu *nici un* nu este posibilă. Motivul este evident, cantitatea nulă sau, altfel spus, lipsa unei cantități nu poate fi aproximată (sau modificată) de adverbele respective. În schimb se pot face restricții sau precizări emfatiche precum *absolut / chiar nici un elev*. Pe de altă parte, aceste mijloace de aproximare sau precizare pot fi folosite foarte bine cu alte tipuri de adjective pronominale, precum demonstrativele *numai / doar / cel puțin acest elev* sau *acest singur gând* și prin urmare ele nu sunt suficiente pentru a conferi statutul de numeral elementului pe care îl modifică. În articolul său, Neamțu (1981, p. 31) aduce o serie de argumente în favoarea considerării lui *un* doar ca adjectiv nehotărât, iar nu și ca articol. O parte dintre aceste argumente se bazează pe faptul că în contextele în care *un* este considerat articol el poate fi substituit cu alte adjective pronominale rezultând de aici că el însuși ar fi tot un adjectiv pronominal. Este ciudat că autorul nu a aplicat aceleași argumente și în testarea calității de numeral al lui *un* (pe care o discută în același articol), așa cum am procedat noi mai sus. După cum s-a văzut, *un* ca „numeral” poate fi înlocuit foarte bine cu alte adjective pronominale și în special cu *nici un*.

Prin urmare, *un* poate fi numeral exact în măsura în care și *nici un* poate fi numeral.

3. Legat de compararea lui *un* cu *nici un* se poate ridica următoarea obiecție. Ceea ce gramatica românească numește adjectiv (sau pronume) negativ: *nici un, nici o* (respectiv *nici unul, nici una*) nu reprezintă de fapt o unitate, ci este o sintagmă formată din *nici* + numeralul (sau articolul / adjectivul nedefinit *un, o*, dar acest caz nu ne interesează aici), de vreme ce în sintagmă pot fi inserate alte elemente ca în exemplul *nici măcar un elev*. Reiese de aici că noi nu comparăm numeralul *un* cu un adjectiv pronominal, ci tot cu numeralul *un* modificat însă de adverbul *nici*. Această problemă, deși se abate puțin de la subiectul articolului nostru, merită să fie discutată.

Vom arăta pe scurt că există contexte în care, într-adevăr, *nici* nu formează o unitate cu *un* sau cu *o* și vom nota această sintagmă cu *nici₁ un* sau *nici₁ o*. În această situație

*nici*₁ este un adverb independent de elementele *un*, *o*. În alte contexte, în schimb, *nici* formează o unitate lexicală cu *un* sau *o*, caz în care vom nota unitatea respectivă cu *nici*₂ *un* sau *nici*₂ *o* (acesta fiind de fapt adjectivul negativ binecunoscut și cel la care ne-am referit până acum, pe parcursul articolului). Doar primul caz, respectiv *nici*₁ *un* sau *nici*₁ *o*, permite inserarea unor adverbe precum *măcar* / *cel puțin* / *chiar* sau chiar a prepozițiilor, ca în (6).

- (6) a. Nu vreau să-mi dai multe, dar *nici*₁ chiar / doar *o* alună.
b. Nu vreau să-mi dai nimic, *nici*₁ măcar *o* alună.
c. N-am auzit *nici*₁ de *un* caz, *nici*₁ de celălalt.

În exemplul (7), de mai jos, se poate constata că *nici*₁ *un* comută cu *nici*₂ *un* prin crearea de sensuri diferite în contextul *_ sacou nu mi-ar plăcea*.

(7) a. *Nici*₁ *un sacou nu mi-ar plăcea* cu sensul „mi-ar plăcea și un sacou (pe lângă altele)” sau „m-aș mulțumi și cu un sacou (în lipsa a altceva)”.

b. *Nici*₂ *un sacou nu mi-ar plăcea* cu sensul „nu există nici un sacou care să-mi displace” sau, altfel spus, „îmi plac toate sacourile”.

În general, adverbul *nici*₁ din ceea ce am notat noi cu *nici*₁ *un*, *nici*₁ *o* poate fi accentuat, spre deosebire de *nici*₂ din *nici*₂ *un*, *nici*₂ *o*, și intră în structuri corelative ca cele din exemplul de mai jos.

- (8) a. ***Nici*₁ mama și *nici*₁ vreo / o altă rudă nu a venit la serbare.**
b. ***Ministerele abilitate nu au arătat interes și nici*₁ *o* preocupare deosebită în rezolvarea acestei probleme.**

*Nici*₂ nu poate apărea în structuri corelative, după cum reiese din negramaticalitatea exemplului din (9b).

- (9) a. *Ministerul n-a reacționat **nici**₁ într-un caz, **nici**₁ în altul.*
b. * *Ministerul n-a reacționat în **nici**₂ un caz, **nici**₁ în altul.*

Structurile corelative pot fi explicite, ca mai sus, sau pot fi presupuse.

- (10) ***Nici*₁ Ion nu poate ridica greutatea asta.**

Propoziția din (10) are, pe lângă alte presupoziii asupra cărora nu insistăm, pe aceea că *în afară de Ion mai există cineva care nu poate ridica greutatea*³. Această presupozitie nu se schimbă dacă adăugăm adverbul *măcar*:

- (11) ***Nici*₁ măcar Ion nu poate ridica greutatea asta.**

Pe de altă parte, fie propoziția din (12a), care are sensul general că nu există nici un bărbat care poate ridica greutatea.

- (12) a. ***Nici*₂ un bărbat nu poate ridica greutatea asta.**

Lui (12a) îi lipsește presupozitia că *mai există cineva care nu poate ridica greutatea*.

Dacă însă în (12a) inserăm adverbul *măcar*, obținem (12b), care capătă automat și presupozitia că *mai există cineva care nu poate ridica greutatea*:

- (12) b. ***Nici*₂ măcar un bărbat nu poate ridica greutatea asta.**

Astfel sensul inițial se schimbă. Or am arătat pe exemplele (10) și (11) că presupozitia amintită este indiferentă la inserarea lui *măcar*. Această contradicție nu poate fi rezolvată decât dacă admitem că acest adverb nu se poate intercala decât într-o structură corelativă, neunitară, de tipul *nici*₁ *un* (adică acolo unde adverbul *nici*₁ este de sine stătător), ca în (13), mai jos.

- (13) a. ***Nici*₁ un bărbat nu poate ridica greutatea asta [darămite o femeie].**

b. *Nici₁ măcar un bărbat nu poate ridica greutatea asta [darămite o femeie].*

Se observă, din nou, că presupuziția în discuție, marcată prin secvența opțională *darămite o femeie*, rămâne și în acest context neschimbată prin adăugarea lui *măcar*.

Faptul că *măcar* nu se inserează în adjectivul negativ *nici₂ un* reiese și din următoarea situație. Există vorbitori care consideră structura din (14a) negramaticală, spre deosebire de cea din (14b).

(14) a. **Nu i-a dat nici₂ o oarecare speranță.*

b. *Nu i-a dat nici₂ măcar o oarecare speranță.*

b'. *Nu i-a dat nici₁ măcar o oarecare speranță [ca să nu mai vorbim de o șansă reală].*

În acest caz pare absurd să admitem că *măcar* se poate insera, fără probleme de gramaticalitate, într-un context în care tocmai baza de inserare, *nici₂ o*, nu este admisă. Cu alte cuvinte, nu vedem cum s-ar putea explica faptul că în contextul *nu i-a dat _ oarecare speranță* nu este permisă realizarea lui *nici₂ o*, dar este permisă realizarea extensiei sale *nici₂ măcar o*. Prin urmare, în structura din (14b) nu avem de a face cu *nici₂*, ci cu *nici₁*, ca în (14b'), unde pentru o mai bună înțelegere am completat contextul prin adaosul dintre paranteze.

În sfârșit, a afirma că adjectivul negativ *nici un* nu formează o unitate lexicală pentru că se poate intercala adverbul *măcar* are drept consecință evidentă respingerea ideii de unitate pentru adverbul *niciodată*, care îl are drept corespondent, în sensul discutat aici, pe *nici măcar o dată*. Or admiterea acestei consecințe ni se pare, cel puțin în lipsa unei argumentări adecvate, aberantă.

Așadar respingem ideea că în română nu ar exista un adjectiv negativ *nici un*, *nici o*, care ar fi, în schimb, o construcție formată din adverbul *nici* și, ceea ce ne interesează pe noi, numeralul *un*, *o*, ca elemente separabile de adverbe precum *măcar*. Or, mai departe, dacă admitem existența adjectivului negativ, pe baza criteriilor care disting numeralul trebuie să admitem, de asemenea, fie că adjectivul negativ este numeral, fie, ceea ce susținem în acest articol, că elementele *un*, *o* nu sunt numerale.

4. Revenind la analiza elementelor *un*, *o* drept numerale, trebuie să observăm că *un* numește în unele situații cifra 1, anume pentru numere de la *unu* până la *doi* (exclusiv) (1 min. = *un minut*; 1,18 min. = *un minut și optsprezece sutimi*, dar și *unu virgulă optsprezece minute*, spre deosebire de **un / o virgulă optsprezece minut(e)*) sau în numerale compuse cu substantivele *sută*, *mie* etc. (101 dalmațieni = *o sută unu dalmațieni*). Aceasta se întâmplă pentru că numeralul abstract *unu* nu s-a impus ca numeral concret, vorbitorii preferând familiarul articol / adjectiv nehotărât. Dacă s-ar fi impus folosirea lui *unu*, lucru care se întâmplă deja în vocabularul administrativ-contabil, atunci, după modelul lui *zero minute* sau al lui *unu virgulă optsprezece minute*, ar fi trebuit să se spună *unu minute*, ceea ce ar putea fi șocant în limbajul curent.

De aici decurge că numeralele cardinale propriu-zise nu desemnează sau nu determină decât substantive la plural. Aceeași idee □ deși nu a fost enunțată în sprijinul eliminării statutului de numeral al elementelor *un*, *o* □ este exprimată în (Golopenția-Eretescu 1964)⁴, precum și în (Gruică 1987)⁵.

La argumentele de până aici, împotriva considerării lui *un* ca numeral, se adaugă și câteva de ordin sintactic. Se poate vedea că în unele contexte, exemplificate mai jos, în care sunt admise numeralele, *un* nu este acceptat.

după un demonstrativ:

(15) *s-au găsit în mașină aceste două arme, aceste cinci grenade și acest [*un] cuțit.*

în construcțiile **cel + numeral**:

(16) a. *cele două case au ars în întregime*

b. **cea o casă a ars în întregime*

după unele adjective nehotărâte:

(17) a. *oricare trei puncte determină un plan*

b. *oricare *o dreaptă este conținută de o infinitate de planuri*

după unele nehotărâte față de care numeralul își poate schimba poziția, dar nu și *un*:

(18) a. *două alte premii le-a câștigat în străinătate / alte două premii le-a câștigat în străinătate*

b. *un alt premiu l-a câștigat în străinătate / *alt un premiu l-a câștigat în străinătate*

după prepoziția genitivală *a*, specifică numeralelor și cantitativelor:

(19) a. *declarațiile a doi / mulți martori atârnă mai greu*

b. **declarațiile a un martor atârnă mai greu*

Dacă se obiectează că structura din (19b) este negramaticală pentru că *un* are flexiune cazuală, iar prepoziția *a* cere să fie urmată de forme invariabile, amintim că și *mult* are forma de genitiv plural *multor* și se poate spune *declarațiile multor martori atârnă mai greu* și totuși structura din (19a) este, de asemenea, admisă. Așadar, cum există cele două sintagme: *declarațiile multor martori / declarațiile a mulți martori*, tot așa ar fi trebuit să coexiste în limbă sintagmele *declarațiile unui martor* și **declarațiile a un martor*, dacă *un*, în calitate de numeral, ar fi fost un cantitativ propriu-zis. Nu susținem că ideea de cantitate este complet exclusă, de vreme ce elementul *un* participă la exprimarea distribuției: *desfăcea câte un sac*, și a aproximării: *i-a luat cam un minut*, ci susținem că ideea de cantitate este subsidiară informației oferite de categoria gramaticală a numărului singular. Prin aceasta împărtășim, dintr-un anumit punct de vedere, opinia lui Neamțu (1981, p. 29)⁶ care distinge pentru elementele *un, o* două sensuri coexistente, unul „de fond”, cantitativ, și unul nou, adăugat, acela de *nedefinit*. Totuși noi considerăm că raportul este tocmai invers, adică sensul de bază este acela de *nedefinit*, iar sensul cantitativ este unul auxiliar, susținut mai mult de categoria gramaticală de singular decât de elementele *un, o* însele. Așa explicăm și faptul că atunci când se dorește reliefa sensului secundar cantitativ se folosește adjectivul *singur* ca în *A obținut un singur vot*.

5. În concluzie, elementele *un, o* nu pot fi considerate numerale, din următoarele motive. În contextele-diagnostic propuse de gramatici aceste elemente pot fi substituite cu negativul *nici un, nici o* sau cu alte adjective nedefinite care nu sunt considerate la rândul lor numerale. Pe de altă parte, numeralele cardinale propriu-zise apar numai în contexte de plural. În sfârșit, în mod incontestabil, elementele *un, o* nu au același comportament sintactic ca numeralele propriu-zise nici măcar în contextele în care li se atribuie interpretarea de numerale.

NOTE:

¹ Pe parcursul acestui articol ne luăm permisiunea să nu specificăm întotdeauna forma de feminin, deși o subînțelegem.

² În (Gruică, 1987) se face distincția, după părerea noastră foarte pertinentă, între *numeralul de identificare* folosit în sintagme precum ‘*camera douăzeci și unu*’ și *numeralul cantitativ* ilustrat, de pildă, de sintagma ‘*douăzeci și una de camere*’. Pe linia abordării lui Gruică, socotim că numeralul propriu-zis corespunzător cifrei 1 este *unu* în numeralele de identificare și, respectiv, *unu, una* în cele cantitative compuse.

³ Înțelegem prin *presupoziție* (semantică) ceea ce se definește în (DGSSL 1997) *sub voce*: „O propoziție P presupune semantic o propoziție Q dacă și numai dacă în toate situațiile în care P este adevărată, Q este adevărată și în toate situațiile în care P este falsă, Q este adevărată.”

⁴ Cităm: „...le numéral implique nécessairement comme antécédent le pluriel.” (Golopenția- Eretescu, 1964, p.511)

⁵ Cităm: „[Numeralul de identificare]...Are numai valoare de singular, lucru firesc dacă avem în vedere funcția sa de individualizare / identificare. Acest fapt îl deosebește net de numeralul cantitativ, care are numai valoare de plural (cu excepția lui *unu / una*). (Gruică, 1987, p.23)

⁶ Cităm: „Fără a afirma că într-un enunț ca *Și-a cumpărat un creion nou, un* își pierde sensul cantitativ, trebuie remarcat că acest sens rămâne aici doar „un fond” – nedepășind ca semnificație desinența de singular --, pe care se așază, estompându-l, un sens nou, necantitativ, de natură *calitativă*, acela de *nedefinit*.” (Neamțu, 1981, p.29)

Bibliografie:

- Avram, Mioara 1997, „Gramatica pentru toți”, Humanitas, București, 1997
- Carabulea, Elena 1960, *Despre categoria numeralului*, în „Studii și Cercetări Lingvistice”, XI, 1960
- Câmpean, Ileana 1978, *Un, o; unu, una; unul, una. Probleme privind delimitarea gramaticală și lexicografică*, CL, 23, nr.2, 1978, p. 171-176
- DGSSL 1997, Bidu-Vrânceanu, Angela; Călărășu, Cristina; Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana; Mancaș, Mihaela; Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar General de Științe. Științe ale Limbii.*, Editura Științifică, București, 1997
- Florea, Viorica, *Numeralul. Analiză distributivă*, în „Studii și Cercetări Lingvistice”, XVI, nr.3, 1965, p.383-390
- Golopenția-Eretescu, Sanda 1964, *La délimitation de la classe des numéraux*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, IX, nr. 5, 1964, p. 503-511
- Golopenția-Eretescu, Sanda 1965, *Locul numeralului în structura grupului nominal*, în „Studii și Cercetări Lingvistice”, XVI, nr. 5, 1965, p. 613-618
- GLR 1963, Gramatica Limbii Române, vol. I, Editura Academiei RPR, București, 1963
- Gruică, Constantin 1987, *Contribuții la studiul numeralului românesc*, în „Cercetări de Lingvistică”, 32, nr.1, Cluj-Napoca, 1987, p. 21-29
- Neamțu, G.G. 1981, *În problema „articolului nehotărât un, o”*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Philologia”, 26, nr 1, Cluj-Napoca, 1981, p. 26-33
- Zdrenghea, Mircea 1960, *Un, o – articol, numeral, pronume*, în „Limba Română”, X, nr. 5, 1960

Abstract

Contrary to a commonplace claim of the Romanian grammatical research, this paper argues that the elements *un, o* (a /one) cannot be analysed as a numeral. The reasons are the following. Within the diagnostic contexts of numerals – *un / o* can be substituted with the negative determiner *nici un / nici o* (no), or by other indefinite determiners, which are not currently considered numerals at all. On the other hand, cardinal numerals (but not also *un / o*) only occur in plural contexts. Thus, items *un/*

o do not clearly evince the syntactic behaviour displayed by numerals. On the basis of all these pieces of evidence we conclude that *un / o* are the inflectional instances of the indefinite determiner.